

ALTERNATIVNÍ POTRAVINOVÉ SÍŤ: ČESKÁ CESTA

JANA SPILKOVÁ A KOL.

KAROLINUM

Alternativní potravinové sítě: česká cesta

Jana Spilková a kol.

Recenzovali:

Mgr. Jiří Hrabák

prof. RNDr. Ladislav Tomáči, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Barbora Přerostová

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2016

© Jana Spilková, 2016

ISBN 978-80-246-3307-7

ISBN 978-80-246-3330-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	7
1. Teoretické zarámování studia alternativních potravinových sítí	
<i>(Jana Spilková)</i>	13
1.1 Paradigmatické členění geografie alternativních potravinových sítí	14
1.2 Výzkumná agenda alternativních potravinových sítí	16
1.3 Typologie alternativních potravinových sítí	21
Závěr	23
Literatura	24
2. Vývoj v oblasti českého maloobchodu a alternativních potravinových sítí od transformačního období 90. let minulého století až do současnosti	
<i>(Jana Spilková)</i>	29
2.1 Transformace maloobchodního sektoru a nákupního chování 1990–2010	30
2.2 Alternativní potravinové sítě a jejich zrod v Česku	33
Závěr	39
Literatura	40
3. Farmářské trhy: klasika v „alternativním“ hávu?	
<i>(Jana Spilková, Marie Syrovátková)</i>	43
3.1 Farmářské trhy se představují	44
3.2 Farmářské trhy v Praze	46
3.3 Farmářské trhy v ostatních českých městech	50
3.4 Vyhledky českých farmářských trhů do budoucnosti	55
Závěr	57
Literatura	58
4. Farmářské obchody: expanze nebo ztráta autenticity alternativních potravinových sítí? (Marie Syrovátková)	
<i>(Marie Syrovátková)</i>	61
4.1 Okolnosti rozvoje farmářských obchodů v Česku	62
4.2 Český typ farmářského obchodu	64
4.3 Dodavatelé do farmářských obchodů	65
4.4 Lokální koncept v praxi českých farmářských obchodů	66
4.5 Konvencionalizace	68
4.6 Zákazníci	69
4.7 Srovnání farmářských trhů a farmářských obchodů	70
4.8 Budoucnost farmářských obchodů	72
Závěr	72
Literatura	74
5. Bedýnková schémata: z vidlí na vidličku, tentokrát přes bedničku	
<i>(Jana Spilková, Miroslav Šifta)</i>	77
5.1 Když se řekne „bedýnkování“	78
5.2 Bedýnky z pohledu farmáře	79

5.3 Zákazníci bedýnkových systémů	82
Závěr	86
Literatura	87
6. Komunitou podporované zemědělství: pro jídlo společně, lokálně a spravedlivě (Štěpán Strnadel, Jana Spilková)	89
6.1 Historický vývoj systémů komunitou podporovaného zemědělství:	
faktory formující rodící se alternativu	90
6.2 Principy komunitou podporovaného zemědělství	92
6.3 Organizační modely komunitou podporovaného zemědělství	93
6.4 Dopady komunitou podporovaného zemědělství: potenciál	
v širších souvislostech	95
6.5 Komunitou podporované zemědělství v Česku očima ekologických zemědělců	98
Závěr	107
Literatura	108
7. Městské zahradničení včera, dnes a zítra: zahrádkové kolonie, komunitní zahrady (Jana Spilková, Jiří Vágner)	111
7.1 Historický vývoj zahrádkaření ve světě a v Česku	112
7.2 Pád a vzestup zahrádek v Praze?	116
7.3 Komunitní zahradničení v Praze	120
Závěr	123
Literatura	124
8. Slow Food aneb pomalá alternativa (Jana Spilková)	127
8.1 Slow Food ve světě	128
8.2 Slow Food v Česku	133
8.3 Další oblasti „pomaleho“ života	137
Závěr	139
Literatura	140
9. Produktové značky: kdo značí, má za tři? (Jana Spilková, Dana Fialová)	143
9.1 Branding aneb schémata certifikace	144
9.2 Česká certifikační schémata	146
9.3 Značky očima jejich zákazníků i výrobců	151
9.4 Možnosti pro značky?	155
Závěr	157
Literatura	157
Závěrečné shrnutí	161
Seznam použitých zkratk	167
Literatura	169
Seznam tabulek a obrázků	183

Úvod

Po dlouhých desetiletích omezených možností nakupování za komunismu přivítali čeští spotřebitelé na počátku 90. let minulého století příliv zahraničních řetězců a velkoplošných maloobchodních prodejen se širokou nabídkou napříč všemi sortimenty s otevřenou náručí. Po více než dvou desetiletích obliby těchto konceptů se však zdá, že se čeští nakupující začínají orientovat zpět na „intimnější“ formy nakupování a zajímají se o zboží, které nakupují, z hlediska kvality, zdraví, původu, okolností vzniku apod. Jídlo je totiž mnohem více než substance obsahující kalorie, vitamíny a jiné výživné látky. Je to produkt a proces, který spojuje problematiku rizika environmentálního znečištění (zejména v souvislosti s tzv. food miles představujícími vzdálenost, kterou musí jídlo urazit od výrobce na náš stůl); sociální nerovnosti (problematiku potravinových pouští, rozdíly mezi rozvojovými a rozvinutými zeměmi); veřejné zdraví (dnes jsou diskutovány oba extrémny tj. obezita, ale i podvýživa či nevhodné složení stravy); ekonomickou problematiku zaměstnanosti (obchody, restaurace, farmáři a rozvoj venkova obecně); vzdělání (vznikající iniciativy, které upozorňují na potravinové nerovnosti, plýtvání jídlem, nevhodnou stravu atd.); kvalitu života (potravinovou bezpečnost a suverenitu); kvalitu prostředí (možnosti pro produktivní zeleň ve městech) apod. Také v ohnisku

zájmu geografů se objevují prostorové a sociální aspekty zcela zásadní lidské potřeby – jídla. Vznikl dokonce obor potravinové geografie (food geography), jako jedna z disciplín obecné sociální a ekonomické geografie. Potravinová geografie se zaměřuje na výrobu a spotřebu jídla od lokálního po globální měřítko a v dnešní době je již zcela jasně integrovaným přístupem s důležitými implikacemi pro tvorbu politik (Renting a Wiskerke 2010). Z pohledu potravinové geografie budou také nahlížena veškerá témata otevíraná v této knize.

Pojďme začít připomenutím toho, že udržitelnost, udržitelný rozvoj, udržitelná spotřeba apod., to jsou velká témata, okolo kterých se doslova točí dnešní environmentální i sociální vědy. Udržitelnost stojí na několika pilířích a rozhodně ji tedy nelze chápat pouze v ekologických konotacích, má také svou ekonomickou složku a sociální složku. Environmentální dopady produkce potravin, jejich zpracování, balení, distribuce a spotřeba ovlivňují spotřebu zdrojů a spolu se znečištěním, které s sebou nutně nese také hrozbu pro půdy, vodu a ovzduší (včetně emisí skleníkových plynů), biodiverzitu a ekosystémy a také kvalitu života hospodářských zvířat (animal welfare). Ekonomické aspekty zahrnují příjmy a život výrobců a dalších aktérů zahrnutých v potravinových sítích, zaměstnanost a místní ekonomický rozvoj (zejména pak ve venkovských oblastech). Sociální otázky udržitelnosti ve spojení s potravinami pak představují pracovní právo a bezpečnost zaměstnanců, zdraví spotřebitele, potravinovou kulturu, dosažitelnost a fyzickou i cenovou dostupnost kvalitních potravin (tj. potravinovou bezpečnost).

Existují různé definice udržitelné spotřeby i různé cesty, jak jí dosáhnout či jak se jí přiblížit. Mezi nejčastěji zmiňované prostředky patří krácení dodavatelského řetězce, spotřeba lokálních surovin, různá schémata certifikace produktů, bio zemědělství, ekologická modernizace, principy spravedlivého obchodu atd. (Jackson 2002; Seyfang 2003; Guthman 2003; Watts a kol. 2005; DuPuis a Goodman 2005; Moore 2006; Goodman 2010; Forssell a Lankoski 2014 atd.). Roste role alternativních potravinových sítí a alternativních míst a strategií spotřeby obecně.

Právě alternativním potravinovým sítím (dále APS) a jejich studiu v rámci disciplíny potravinové geografie je věnována tato kniha. Je pokračováním mého dlouhodobého vědeckého zájmu o oblast geografie spotřeby. Logicky následuje trendy v současném spotřebním chování české společnosti a volně tak navazuje na předchozí publikaci *Geografie maloobchodu a spotřeby: věda o nakupování* (Karolinum 2012). Velmi mne těší, že na této publikaci spolupracovali také moji mladší kolegové a postgraduální studenti z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, které se mi podařilo zaujmout pro výzkum v oblasti geografie spotřeby. Jejich zájem a entuziasmus je dokladem toho, jak atraktivní oblastí studia je spotřeba, její trendy a samotné alternativní potravinové sítě v rámci současného diskurzu sociálních a přírodních věd.

Některé části této knihy byly použity pro články v zahraničních odborných časopisech:

Spilková, J. - Fialová, D.: Culinary tourism packages and regional brands in Czechia. *Tourism Geographies*, 15, 2012, č. 2, s. 177-197.

Spilková, J.- Perlín, R.: Farmers' markets in Czechia: risks and possibilities. *Journal of Rural Studies*, 32, 2013, č. 10, s. 220-229.

Spilková, J. - Fendrychová, L. - Srovátková, M.: Farmers' markets in Prague: A new challenge within the urban shoppingscape. *Agriculture and Human Values*, 30, 2013, č. 2, s. 179-191.

Srovátková, M. - Hrabák, J. - Spilková, J.: The Czech locavore challenge: The potential of local food production for newly emerged farmers' markets in Czechia. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 30, 2015, č. 4, s. 305-317.

Srovátková, M. - Spilková, J.: Authenticity threats on farmers' markets: A lesson gained from Ireland. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 59, 2015, č. 1, s. 5-20.

Srovátková, M.: The adoption of the local food concept in a post-communist context: Farm shops in Czechia. *Norwegian Journal of Geography*, 70, 2016, č. 1, s. 24-40.

Cílem této knihy je seznámit čtenáře s tématem alternativních potravinových sítí - představit, co se pod tímto pojmem skrývá, zasadit tuto problematiku do širšího teoretického rámce výzkumu (nejen) v geografii a podrobně prezentovat formy alternativních potravinových sítí, které se již stihly etablovat v Česku. Tato kniha se ale také snaží odpovědět na otázku, co je vlastně na těchto sítích alternativního, upozornit na fakt, že existuje více úrovní „alternativ“ a zejména zjistit, které z námi představených sítí mají skutečně potenciál způsobit změny současného zemědělsko-potravinového systému směrem k více udržitelnému modelu výroby i spotřeby.

První kapitola této knihy se věnuje celkovému představení a teoretickému zarámování alternativních potravinových sítí. Umísťuje je do aktuální agendy sociálních a přírodních věd a pokouší se alespoň o základní typologii existujících alternativních potravinových systémů. Druhá kapitola nejprve připomíná kontext transformace odvětví maloobchodu v devadesátých letech minulého století a na počátku milénia a poté popisuje vznik a vývoj jednotlivých alternativních potravinových sítí, které již dnes máme v Česku k dispozici. Třetí kapitola analyzuje první z alternativních potravinových sítí, konkrétně farmářské trhy. Čerpá z výzkumu mezi organizátory a zákazníky českých farmářských trhů a hodnotí jejich motivace k zapojení do této iniciativy. V závěru pak tato kapitola nabízí zamyšlení nad potenciálem farmářských trhů do budoucna. Čtvrtá kapitola navazuje představením farmářských obchodů, které do jisté míry vznikly jako vyústění zkušeností mnohých farmářů právě s farmářskými trhy. Na základě dat z vlastního šetření analyzuje opět jednak provozovatele a dodavatele obchodů, ale i stránku poptávky, tj. zákazníky. Rozebírá

hrozbu konvencionalizace farmářských obchodů a navazuje opět pohledem na možnou budoucnost těchto specifických maloobchodních jednotek. Pátá kapitola je věnovaná bedýnkovým schémátům jakožto další alternativě k tradičnímu modelu obchodu s potravinami, zaměřuje se na popis provozování bedýnkových schémat a poté v kontextu kulturní teorie diskutuje různé typy jejich zákazníků. Šestá kapitola popisuje koncept komunitou podporovaného zemědělství, a to od jeho základních principů a historie přes diskuzi přínosů této formy alternativních potravinových sítí až k prezentování výsledků kvalitativního šetření mezi zemědělci praktikujícími komunitou podporované zemědělství v Česku. Sedmá kapitola se zabývá otázkou městského zahradničení a jeho různých forem – zahrádkových kolonií známých z minulosti, ale také komunitních zahrad vznikajících v současné době. Na příkladu Prahy je pak z výsledků vlastních terénních šetření poukázáno na důležitost produktivní zeleně ve městě, ale i na zcela jiný charakter organizace a aktivit, který s sebou nese městské komunitní zahradničení na rozdíl od starších forem zahrádkářství. Osmá kapitola představuje čtenářům jednu z iniciativ patřících do širšího pojetí alternativních potravinových sítí a tou je Slow Food sdružení a jím organizované aktivity na podporu tradiční výroby potravin až po ochranu biodiverzity. Prezentovány jsou také výsledky šetření mezi českými konvivií Slow Food ohledně jejich aktivit a potenciálu a v závěru nejsou opomenuty ani další „slow“ aktivity a iniciativy. Devátá kapitola se věnuje značení produktů ať už regionálními či jakostními značkami, popisuje situaci v oblasti českých značek opět z pohledu zákazníků, ale tentokrát především z pohledu samotných výrobců značkových potravin a produktů. Závěrečná kapitola nabízí shrnutí shromážděných poznatků o jednotlivých formách a také se snaží zhodnotit je z pohledu jejich alternativnosti a především pak z hlediska jejich přínosu pro udržitelnou spotřebu.

Vznik této knihy byl podpořen standardním grantem č. P404/12/0470 „Geografie alternativních potravinových sítí a udržitelné spotřeby“ poskytnutým Grantovou agenturou České republiky.

LITERATURA

- DuPuis, E. M. – Goodman, D.: Should we go „home“ to eat?: toward a reflective politics of localism. *Journal of Rural Studies*, 21, 2005, č. 3, s. 359–371.
- Forsell, S. – Lankoski, L.: The sustainability promise of alternative food networks: an examination through „alternative“ characteristics. *Agriculture and Human Values*, 2014. doi. 10.1007/s10460-014-9516-4.
- Goodman, M. K.: The mirror of consumption: Celebrityization, developmental consumption and the shifting cultural politics of fair trade. *Geoforum*, 41, 2010, č. 1, s. 104–116.
- Guthman, J.: Fast food/organic food: reflexive tastes and the making of „yuppie chow“. *Social and Cultural Geography*, 4, 2003, č. 1, s. 45–58.

- Jackson, P.: Commercial cultures: Transcending the cultural and the economic. *Progress in Human Geography*, 26, 2002, č. 1, s. 3-18.
- Moore, O.: Understanding postorganic fresh fruit and vegetable consumers at participatory farmers' markets in Ireland: reflexivity, trust and social movements. *International Journal of Consumer Studies*, 30, 2006, č. 5, s. 416-426.
- Renting, H. - Wiskerke, H.: New emerging roles for public institutions and civil society in the promotion of sustainable local agro-food systems. Konferenční příspěvek. Vídeň, 9th European IFSA Symposium (4.-7. 7. 2010).
- Spilková, J.: *Geografie maloobchodu a spotřeby: Věda o nakupování*. Praha, Karolinum 2012.
- Seyfang, G.: From Frankenstein foods to veggie box schemes: Sustainable consumption in cultural perspective. CSERGE Working Paper EDM 03-13. Norwich, The centre for Social and Economic Research on the Global Environment, University of East Anglia 2003.
- Watts, D. Ch. a kol.: Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. *Progress in Human Geography*, 29, 2005, č. 1, s. 22-40.

Teoretické zarámování studia alternativních potravinových sítí

Jana Spilková

Přirozený vztah mezi výrobcí potravin a jejich spotřebiteli byl poprvé citelně narušen po druhé světové válce, kdy bylo zemědělství masově industrializováno (v demokratických zemích) a kolektivizováno a současně centrálně plánováno (v zemích socialistických). Přímé dodávky byly přerušeny a zemědělská produkce byla realizována skrze zemědělské komplexy a velkoobchodníky. Vzdalování se výrobců a spotřebitelů bylo prohloubeno také díky legislativě na ochranu zdraví a potravinářskou bezpečnost, která vyžadovala konkrétní způsoby zpracování surovin. Zemědělské suroviny tak nejprve putovaly ke zpracovatelským firmám, pak do velkoobchodu či obdobného distribučního centra a až poté ke konečnému spotřebiteli.

V současnosti se však zdá, že spotřebitelé ožívují vztahy mezi sebou a farmáři a zajímají se stále více o zdravé a čerstvé jídlo (Murdoch 2000; Renting a kol. 2003; Guthman 2003). Mnoho spotřebitelů také odrazují praktiky některých zpracovatelů jídla a podobná rizika, viz několik nedávných epizod ohledně různých nemocí spojených s potravinářskými surovinami (kulhavka, slintavka, ptačí chřipka, prasečí chřipka apod.). Stále více lidí také nesouhlasí s prodejem v anonymním prostředí supermarketů a nákupních center, přičemž i zde se v poslední době objevilo několik skandálů ohledně prodeje

závadných potravin konečnému spotřebiteli (prošlé lhůty spotřeby, nekvalitní zelenina, „polská“ sůl či omývání prošlého masa manganovým roztokem). Všechny tyto důvody vedly k tomu, že o APS se ve zvýšené míře zajímají jak spotřebitelé, tak vědci.

V této kapitole tedy nejprve poukážeme na to, jak se APS dostaly do centra zájmu (nejen) sociálních geografů a sociologů, a které otázky související s alternativní produkcí potravin jsou relevantní v rámci současné výzkumné agendy. V další subkapitole se pak na základě rozsáhlého rozboru zahraniční literatury pokusíme vytvořit teoretický rámec studia APS a zmíníme nejčastěji sledované aspekty s nimi spojované. V poslední části je načrtnuta typologie známých APS, zejména na základě genealogie jejich vzniku a vztahů mezi spotřebiteli a producenty v rámci těchto sítí. Závěrečné shrnutí představuje hlavní charakteristické body APS, na které se bude zaměřovat výzkum v rámci dalších kapitol.

1.1 PARADIGMATICKÉ ČLENĚNÍ GEOGRAFIE ALTERNATIVNÍCH POTRAVINOVÝCH SÍTÍ

Geografové již v minulosti kladli důraz na započetí dialogu mezi geografii a výzkumem APS (Hughes 2005) a APS představují rychle se rozvíjející oblast studia (viz speciální číslo časopisu *Sociologia Ruralis* editované Davidem Goodmanem ročník 42, číslo 4, 2002 či číslo 1 ročníku 19, časopisu *Journal of Rural Studies* v roce 2003). Také další specialisté se věnují APS a jejich rozšířeným variantám jako jsou biopotraviny či fair trade (Seyfang 2003; Renting a kol. 2003; DuPuis a Goodman 2005; Goodman 2010). Feagan (2007, s. 24) upozorňuje na to, že vědci dávají různá jména stejným výzkumným entitám vznikajícím okolo APS. Narážíme tak na obrat ke kvalitě (Holloway a Kneafsey 2004; Goodman 2005), zkrácené potravinové řetězce (Renting a kol. 2003; Ilbery a Maye 2006), občanské či demokratické zemědělství (De Lind 2002), komunitní potravinovou bezpečnost (Bellows a Hamm 2003) apod. I přes tuto terminologickou nejednotnost a roztržitost práce geografů, společně s výzkumy v antropologii, rozvojových studiích, managementu a ekonomické sociologii, vnáší světlo do problematiky alternativních způsobů oběhu zboží a služeb.

Renting a Wiskerke (2010) velmi přehledně shrnuli dění v současné geografii potravin a spotřeby. Tvrdí, že v posledních letech se vyprofilovala dvě paradigmatu výzkumu a související linie potravinové geografie: 1) **agro-industriální paradigma** a 2) **integrované teritoriální paradigma**.

První paradigma je charakteristické rozklíčováváním zemědělsko-potravinových praktik během tzv. zemědělské modernizace, která poznamenala rozvoj evropských potravinových systémů v posledních 30–40 letech. Tato modernizace se skládala ze tří hlavních procesů: a) modernizace a industrializace

potravinových systémů; b) standardizace potravinářské produkce a výrobních procedur a c) globalizace potravinových trhů. Tyto procesy byly navíc silně podporovány společnou zemědělskou politikou Evropské unie a Zemědělskou smlouvou WTO. Agro-industriální paradigma je typické svou vírou v technologická řešení současných potravinářských krizí a snaží se přispět k ekologické modernizaci ve výrobě potravin technologiemi snižujícími náklady, velkoprodukcí v agro-industriálních parcích, výrobou zdravých potravin ve specializovaných zpracovatelských závodech. Celkově je tato hypermoderní geografie potravin charakteristická důrazem na další industrializaci a globalizaci výroby potravin, standardizaci produkce a zpracovávání potravin skrze globálně aplikovatelné regulace a schémata kvality.

Druhým zmiňovaným paradigmatickým je integrovaný teritoriální přístup. Na rozdíl od předcházejícího přístupu hovořícího pro standardizaci zemědělsko-potravinových systémů, integrovaný teritoriální přístup oceňuje specifické zdroje v území a sociální vztahy blízkosti. Teritoriální zakotvenost produkce je zde společným jmenovatelem pro vznikající praktiky alternativní potravinové geografie. Potravinová produkce se zde spojuje s dalšími aktivitami jako je ochrana přírody a krajiny, cestovní ruch, vzdělávání. Pro integrovaný teritoriální přístup je tak charakteristické naopak respektování rozdílů mezi farmářskými systémy, sítěmi, kulturními tradicemi, či preferencemi spotřebitelů (Renting a Wiskerke 2010). Integrované teritoriální paradigma je také charakteristické mnohem větší diverzitou zapojených aktérů a institucí.

Tento druhý přístup se zdá být rovněž vhodnějším pro hledání odpovědí na současné výzvy studia evropských zemědělsko-potravinových systémů a přikláníme se k němu také v této publikaci. Jako hlavní témata a problémy spojené se současnou produkcí potravin zmiňují autoři Renting a Wiskerke (2010):

1. Environmentální znečištění a ekologickou degradaci (zemědělství je hlavním přispěvatelem k znečištění prostředí a ztrátě agro-biodiverzity).
2. Zdravotní problémy (nárůst obezity v Evropě a současně špatné výživy v dalších částech světa, vznik potravinových pouští).
3. Ztrátu kvality potravin a jejich diverzity (standardizace produkce a technik zpracování vede ke ztrátě tradičních vlastností potravin a ke ztrátě tradičních znalostí a dovedností při jejich výrobě).
4. Pokles příjmů farem a celých venkovských regionů.

V návaznosti na definici těchto hlavních problémů pak autoři vymezují hlavní osy studia **nové potravinové geografie**:

1. Krátké řetězce mezi spotřebiteli a výrobcí potravin - nové vztahy mezi civilní společností a poskytovateli potravin.
2. Oživení veřejného pořizování potravin - nové vztahy mezi veřejným sektorem coby nákupčím a spotřebitelem potravin a řetězci poskytovatelů potravin (nákupy pro školy, nemocnice).

3. Městské potravinové strategie – vzestup obcí a měst coby tvůrců nových potravinových politik, nové vztahy mezi místní správou a civilní společností.

Rozvoj krátkých potravinových dodavatelských systémů (tj. APS) je tak považován za první znak vznikající nové potravinové geografie. APS jsou často iniciovány výrobci, kteří hledají další zdroje příjmů. V poslední době se ale množí případy, kdy naopak hlavní roli hrají spotřebitelé (organizovaní do různých iniciativ či skupinek), kteří se snaží vybudovat sociální ekonomii, která by více odpovídala jejich etickým hodnotám a motivacím, než pouhé volné ruce trhu. Jak již bylo zmíněno výše, roste také role veřejného sektoru jako „spotřebitele“ a v neposlední řadě se etablojí zcela nové městské potravinové strategie. Tyto se liší od města k městu a mohou zahrnovat organizování trhů pro lokální, udržitelné či bio produkty, vzdělávací aktivity, podporu okrajové či přímo městské produkce potravin, společná nákupní družstva apod. V této knize se budeme věnovat zejména rozboru první osy studia vymezené výše, tzn. alternativním potravinovým sítím a formám zkracování řetězců mezi spotřebitelem a výrobcem potravin v českých podmínkách.

1.2 VÝZKUMNÁ AGENDA ALTERNATIVNÍCH POTRAVINOVÝCH SÍTÍ

Výzkumná agenda APS se rozvíjí v několika tematických oblastech. Stále více odborníků vyzdvihuje pozitivní dopady spotřeby lokálního jídla a surovin. Tyto práce zdůrazňují jak environmentální důležitost lokalizace jídla snížením vzdálenosti, kterou musí jídlo urazit mezi výrobcem a spotřebitelem (tzv. **food miles**) internalizací plných nákladů výroby jídla, tak sociální či komunitní funkce lokálních potravin a místních distribučních systémů, v nichž jsou lidé informováni o tom, odkud jejich jídlo pochází, kdo jej pěstuje atd. Začneme-li diskuzi teoretického rámce studia APS právě s environmentální problematikou, zjistíme, že kvantifikovat dopad lokálních potravin na životní prostředí a přírodní zdroje je velmi složitá otázka. Koncept food miles předpokládá ekologickou degradaci jako důsledek dlouhých vzdáleností, které musí jídlo urazit, a vysoké spotřeby paliva. Čím kratší je tedy cesta potravin, tím lépe. Tento pohled je však velmi zjednodušený a objevují se zásadní kritiky tohoto přístupu. Jednou z těchto kritik je tzv. uhlíkové účetnictví (Coley, Howard a Winter 2009) nebo Life Cycle Assessment (Edwards-Jones a kol. 2008), jež zahrnují toky energie v rámci celého potravinového řetězce. Některé studie poukazují na fakt, že lokální potraviny nemusí mít vždy menší ekologické dopady než globálně dodávané potraviny. Díky variacím v různých eko-regionech se může stát, že pěstování lokálních potravin je naopak mnohem náročnější na zdroje (zavlažování, zamrazování atd.) než jejich pouhý dovoz (Duram a Obelholzer 2010). Do hry však vstupuje také způsob dopravy, který zvolí spotřebitel,

který si jde/jede jídlo koupit; dále metody zemědělské produkce lokálních potravin (konvenční versus bio produkce, která vyžaduje menší energetické vstupy, Reganold a kol. 2001), velikost zemědělského podniku (malé farmy často nemají prostředky na úsporné technologie, Schlich a Fleissner 2005) a v neposlední řadě i typ potravin, které jsou konzumovány (vegetariánská strava vyžaduje při stejné kalorické hodnotě pouze jednu třetinu fosilních paliv na výrobu a distribuci než masová strava, Weber a Matthews 2008).

Svou roli v hodnocení environmentálních dopadů lokální produkce však hraje také sezónnost. V souvislosti se sezónností je často diskutován také koncept tzv. **foodshed**, který lze nejlépe interpretovat jako oblast definovanou určitou strukturou nabídky, tj. geografickou oblast a jídlo, které v ní lze vypěstovat, současně s určitými sociálními a kulturními elementy místní komunity (Feenstra 1997). Zastánci tohoto konceptu tvrdí, že obyvatelé takové oblasti mohou plně profitovat z nutričních hodnot, které jsou k dispozici v jejich oblasti, pokud přizpůsobí jejich stravovací návyky sezónně dostupným potravinám z jejich okolí, tedy pokud vzroste zájem a poptávka po lokálním, sezónně dostupném jídle. Tuto poptávku lze podporovat prostřednictvím vzdělávacích strategií (školní zahrady, identifikace lokálních sezónních jídel, potravinové průvodce atd.), ale také právě podporou vhodných potravinových sítí v rámci lokální potravinové ekonomiky (farmářské trhy, komunitou podporované zemědělství, školní či komunitní zahrady). Koncept foodshed tedy spojuje fyzický, biologický, sociální a intelektuální komponent multidimenzionálního prostoru, ve kterém žijeme a stravujeme se (Kloppenburger, Hendrickson a Steveson 1996). Jako takový může fungovat coby rámec pro přemýšlení (vědeckou práci potravinových geografů) i akcí (vytváření potřebných politik, udržitelné plánování).

Od environmentálních otázek se přesuneme k širším sociálním a ekonomickým dopadům zkracování potravinových systémů. Holloway a Kneafsey (2004) tvrdí, že zemědělství se v současnosti stalo aktivitou s vysokou mírou specializace, kterou se zabývá hrstka lidí, a pro většinu městských a mnoho venkovských obyvatel je dnes již jen velmi vzdálenou zkušeností. Hinrichs (2003) či Zukin (2004) proto zdůrazňují pozitivní dopady komunikace mezi výrobci a spotřebiteli lokální produkce na farmářských trzích a jejich schopnost znovu zakorenit oběh potravin do sociálních vztahů (Renting a kol. 2003). Stevenson a Pirog (2008) pak ukazují, jak mohou systémy lokálních potravin prospívat širšímu spektru výrobců a spotřebitelů skrze **strategické aliance mezi výrobou, zpracováním a distribucí potravin. Osobní vztahy a důvěra** v tomto dodavatelském řetězci napomáhá sdílené kontrole nad celým systémem a schopnosti řešit problémy v systému společně. Také Kirwan (2004) dokazuje, že interakce mezi výrobcí a kupujícími je základem pro dynamiku farmářských trhů (a tedy i ostatních alternativních sítí).

Vedle všudypřítomného důrazu na zkracování dodavatelských řetězců a možnost podpoření sociálních vztahů při spotřebě lokálních surovin, existují

také „rozšířené“ zkrácené potravinové dodavatelské řetězce, k nimž je řazen spravedlivý obchod (fair trade) či různé systémy mezinárodní certifikace. Zde pak vstupuje do hry také další **aspekt – morální a politický** (Hughes 2005, Watts a kol. 2005). Fair-tradová schémata se však v dnešní době neomezují pouze na vztah bohatý Sever versus chudý Jih, ale s rostoucím zájmem o sociální spravedlnost v potravinových řetězcích nacházíme v literatuře zmínky také o tzv. proto-fair trade, či domácím fair trade, jenž si klade za cíl přenést praktiky spravedlivého obchodu do producentských oblastí bohatého Severu samotného (USA, Kanada) zavedením nezávislého certifikování, které bude zastupovat kritéria sociální spravedlnosti, například určitou výši mezd (Hinrichs a Allen 2008). Fakt, že spotřeba má svou zjevnou politickou stránku, potvrzuje také Du Puis (2000) na příkladu spotřeby obyvatel kalifornských alternativních suburbií, či Lynch (1995) na příkladu diskursivní politiky městského zahrádkaření.

Alternativní potravinové sítě v neposlední řadě přispívají také k diskuzi o sociálním a **regionálním rozvoji venkova**. Lucy Jarosz (2008) tvrdí, že růst měst vytváří poptávku po sezónních, lokálně pěstovaných potravinách. Ve městě, zejména u vzdělaných a dobře ekonomicky situovaných obyvatel, roste poptávka po kvalitních a čerstvých produktech, pokud možno také v bio kvalitě. Farmáři na tuto poptávku reagují a v zázemí měst roste počet malých farem, které se věnují dodávkám do blízkého města skrze farmářské trhy či komunitou podporované zemědělství. Půda pro podobné příměstské hospodaření je však velmi drahá, jelikož o ni zároveň mají zájem developeři, kteří jí chtějí využít k residenční a komerční výstavbě. Velké agro-industriální podniky se naopak stěhují na levnější pozemky, za levnější pracovní silou a dále od hustě obydlených městských center. Urbanizace tedy současně podporuje i omezuje vznik alternativních potravinových sítí.

Z analýzy autorek Bloom a Hinrichs (2010) pak vyplývá, že k tomu, aby lokální potraviny a jejich sítě podpořily rozvoj venkova, jsou nutné různé strategie. Místní zpracovatelé potravin by například měli vytvářet příležitosti pro místní producenty stejně tak jako pro místní nakupující. Na mysli pak mají zejména některé **institucionální nákupčí**, jako jsou školy, nemocnice nebo vězení, které mají jen omezené možnosti zpracování potravin, ale jejich fungování je na nich v podstatě závislé. Stejně tak rozšiřující se sítě zformované kolem výrobců potravin, zahrnující i zpracování a distribuci (jakýsi agropotravinový klastr), mají pozitivní dopad na efektivitu těchto sítí a následné pozitivní efekty na místní ekonomiku.

Další autoři jako Ploeg (2003) spojují alternativní potravinové sítě s možností nového, **alternativního rozvoje venkova**, který by mohl stavět na farmářské iniciativě a udržitelnosti (Roep a Wiskerke 2012). Ploeg a kol. (2000) hovoří dokonce o procesu „re-peasantisation“ (nového rolnictví či venkovanství), které staví na endogenním rozvoji venkova a regionálních odlišnostech ve stylu farmaření a produkce kvalitních potravin. DuPuis a Goodman (2005)

také dokumentují, jak obrat ke kvalitě v poskytování potravin podporuje multifunkční zemědělství v Evropě. Zároveň však upozorňují, že paradigma nového rozvoje venkova může být unikátní v konkrétním místě (nelze jej replikovat všude) a nazývají toto nekritické oslavování všeho místního geografickým fetišismem. Také McCarthy (2006) varuje před častým spojováním „alternativního“ a toho, co je „venkovské“, popř. před tím, že to, co je „venkovské“, je často chápáno jako alternativa ke kapitalismu či jako spojení s utopickými experimenty.

Ruku v ruce s tzv. **obratem ke kvalitě** ve spotřebě lze hovořit o proliferaci spotřebitele jako „alternativního hédonisty“ (Soper 2004 cit. v Goodman 2009). Parrot a kol. (2002) v tomto kontextu zkoumali vliv různých certifikačních schémat (v Evropě PDO a PGI) jako alternativního paradigmatu k potravinám neadresným, standardizovaným. Spotřebitelé hledají záruku kvality, regionální produkty se posunují směrem k vrcholu tržního žebříčku jako zboží exklusivní a vyhledávané. Kvalita zde tedy dostává svůj prostorový rozměr a zároveň je tento geografický kontext také zárukou resilience lokálních produkčních systémů v potravinářské výrobě. Goodman (2009, s. 10) tvrdí, že se zde otevírají nové příležitosti pro výrobce, kteří jsou schopni se přizpůsobit novým kritériím kvality a prokázat lokální či teritoriální původ svých výrobků či „zakotvenost v lokalizovaných socio-ekologických procesech“ (Goodman 2009, s. 10). Krátké potravinové dodavatelské řetězce podle něho představují znovu zakořenění, resocializaci a relokizaci potravinových systémů a jsou institucionálním vyjádřením nově konfigurovaných vztahů mezi výrobou a spotřebou.

V rozvinutých společnostech dochází k posunu současné spotřeby k více **etickému a ekologickému životnímu stylu**. APS v tomto kontextu mohou využívat ekonomických benefitů plynoucích z komodifikace „lokavorní výzvy“ (myšleno jako podpory spotřeby všeho lokálního, Alkon 2008) a jsou potenciálem pro výrobce i spotřebitele. Farmáři hledají nové cesty a možnosti prodeje mimo tradiční agro-industriální model. Stejně tak se mění i spotřebitelé a více rozlišují jednotlivé produkty. Při dobré zkušenosti jsou věrni danému produktu a jsou ochotni zaplatit i vyšší cenu, což zpětně motivuje farmáře, aby soustředili své možnosti na trh se specialitami a lokální trhy. Jídlo se tak stává kulturním kapitálem, který někteří spotřebitelé využívají k tomu, aby se odlišili či umístili na sociálním či ekonomickém žebříčku. Materiální, symbolické i etické faktory jsou pro jejich rozhodování důležité, stejně tak důvěra v prodáváče či samotný prožitek z nákupu na farmářském trhu může znamenat komoditu samu o sobě (Smithers, Lamarche a Joseph 2008).

Důraz na kvalitu pak tvoří nové kategorie „zelených“ výrobků a „zelených“ spotřebitelů. Posouváme se tak až na úroveň tzv. **reflexivních spotřebitelů**, kteří sami sebe definují skrze aktivní propojení s atributy těch produktů, které se rozhodli kupovat. Vybírají si takové produkty, jejichž atributy, dopady konkrétního nákupu či obecně hodnoty odráží cíle jednotlivých nakupujících, tj.

kupují produkty také pro jejich funkční a psychologické benefity, které z nich pro ně plynou (Nie a Zepeda 2011). Etický životní styl se tak formuje kolem potěšení z jídla a nakupování jídla, kolem takovýchto každodenních praktik se formují malé skupinky spotřebitelů s kolektivní identitou (Moore 2006). Nie a Zepeda (2011) dokonce zpracovaly tzv. model **životního stylu souvisejícího s jídlem** (food related lifestyle), který v sobě zahrnuje aspekty nakupování potravin, kvalitativní aspekty (jaké atributy nakupující vyhledávají), metody vaření (kdo vaří, kolik času a zdrojů je do vaření investováno), spotřební kontext (kde, kdy a jak jsou potraviny konzumovány) a motivy k nákupu, které zahrnují očekávané dopady nákupu a konzumace takto definovaného jídla.

Někteří autoři vidí APS také jako **alternativu ke globálním systémům obchodování** (Winter 2003) a využívají prostředků Marxistické politické ekonomie či actor-network teorie (ANT). Allen (2004) se zabývá i studiem alternativních potravinových iniciativ v Kalifornii, které napadají mainstreamové globální systémy a těží z alternativních a opozičních sociálních hnutí a konceptů „militantního partikularismu a globální ambice“ zavedených do geografie marxistickými vědci Raymondem Williamsem a Davidem Harveyem. Spíše než přímou opozici klasickým strukturám obchodování však nabízejí tyto alternativní iniciativy lokální alternativu dominujícímu systému obchodování s potravinami.

Předmětem zájmu vědců se ale stala i **kritika APS**, která se objevuje ve třech hlavních oblastech. První z nich se vztahuje k vyzdvihování lokálního měřítka jako ekvivalentu bezproblémového prostoru v kontrastu s kritizovaným globálním ekonomickým prostorem. Winter (2003) nazývá toto nebezpečí defenzivním lokalismem či parochialismem, který by mohl přerůst až do formy určité xenofobie vůči všemu ne-lokálnímu (DuPuis a Goodman 2005). Druhý bod kritiky je zaměřen na sociální exkluzivitu APS. Někteří autoři považují APS za exklusivní kluby privilegovaných spotřebitelů (Goodman 2009), kteří jsou většinou bílí, vzdělanější, s vyšším sociálním statutem a žijí ve městě (DuPuis a Goodman 2005, Tregear 2005). Jejich iniciativy jsou často pouze omezené, založené na specifickém kulturním kontextu spotřeby (Morgan 2010). Alkon (2013) obdobně upozorňuje, že aktivismus ohledně zdravých potravin většinou rekrutuje své příznivce z řad vzdělaných, ekonomicky zabezpečených, bílých obyvatel metropolitních oblastí a univerzitních měst, jejichž strategie jsou ale často pouze ekonomické.

Třetí hlavní kritika se zaměřuje na neoliberální charakter APS (Seyfang 2009, Jehlička a Smith 2011), který závisí na tržních mechanismech a zodpovědnosti jednotlivých spotřebitelů za svá rozhodnutí namísto změny politik směrem ke sdílení odpovědnosti za spotřebu a spotřebitelská rozhodnutí (Seyfang 2009, Hartwick 2000). Spotřebitelé mají určitou zodpovědnost díky svým rozhodnutím o nákupech a spotřebě, hnutí lokální spotřeby a lokálních potravin rozhodně není apolitické, dochází však k tomu že „lokálním institucím je dána odpovědnost bez dostatečné moci, zatímco mezinárodní